

O niektórych zwodniczych epitetach gatunkowych z zakresu toponimii

On some misleading specific epithets which relate to place-names

JAKUB DOLATOWSKI

Arboretum i Zakład Fizjografii w Bolestraszcach

Arboretum and Department of Physiography in Bolestraszyce
Bolestraszyce 130, PL-37-700 Przemyśl, skr. pocztowa 471, Poland

E-mail: kubadola@gmail.com

Received: 6 October 2016, Accepted: 21 November 2016

ABSTRACT: A survey is given of several epithets in species names related to geography and place-names which could lead to erroneous chorological conclusions. Using relevant examples of trees and shrubs, the author presents epithets such as: *canadensis* (referring to both contemporary and old Canada, or *La Nouvelle France*), *ibericus* (an epithet which refers either to the Iberian Peninsula or part of the South Caucasus), *mediterraneus* and *mediterraneensis* (defined in the first instance as the regions of Central Europe surrounded by “lands”) and also a pair of similar-sounding epithets (parahomonyms), which refer to different geographical regions, such as *albanus/albanicus* and *cantabricus/cantabrigiensis*.

Key words: botanical Latin, eponym, homonym, nomenclature, terminology, toponymy, vocabulary

Wstęp

Epitety „geograficzne” sprawiają rozmaite trudności. Nie piszę niżej o trudnościach niełatwych do pokonania, ale jednak trywialnych, jakich dla przykładu przysparzają nazwy, odsyłające do miejsc odległych i nam, europejskim botanikom, leśnikom czy ogrodnikom, po prostu nieznanym. Czasem takie toponimy, już same w sobie egzotyczne, czyni jeszcze trudniejszym w zrozumieniu i użyciu – system zapisu, dla nas niedostępny i obcy, czego przykładem tak liczne, miejscowe (endonimiczne) epitety „chińskie”, dla których szukamy jakich-takich odpowiedników, a więc – egzonomów.

Kilku „geograficznym” epitetom, które niosą innego rodzaju kłopoty i pułapki, przyjrzałem się dokładnie w ostatnich latach, przy różnych okazjach, czy to lektur i prac redakcyjnych, czy własnych studiów. W czasach nowszych zwięzły i syntetyczny, a przy tym wyjątkowo interesujący i skłaniający do dalszych lektur przegląd tych zagadnień dał Stearn (1992).

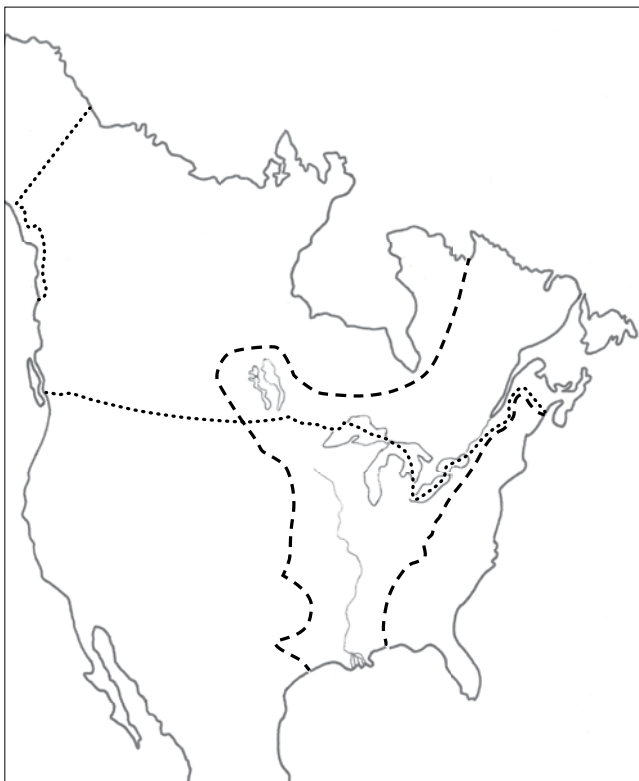
Samogłoskę akcentowaną zaznaczam podkreśleniem, jak to robiłem i w poprzedniej porcji omówień epitetów (Dolatowski 2016). Poręcznym źródłem nazw roślin były nadal dwie ich bazy internetowe, które są zarazem krytycznym opracowaniem nazw – „IPNI The International Plant Names Index” (2016) oraz „The Plant List – a working list of all plant” species (2016).

Omówienie epitetów

Canadensis, „kanadyjski”, to epitet, który tylko na pierwszy rzut oka wydaje się nie stwarzać żadnych trudności w tłumaczeniu na języki nowożytny. Jego przykładów mamy wbród, wśród drzew i krzewów pierwsze z brzegu to, zarówno wśród nazw obecnie akceptowanych jako pełnoprawne określenia gatunków, jak i uważanych za synonimiczne – *Amelanchier canadensis* (L.) Medik., *Cercis canadensis* L., *Diervilla canadensis* Willd., *Helianthemum canadense* (L.) Michx., *Gymnocladus canadensis* Lam., *Juniperus canadensis* Lodd. ex Burgsd., *Lonicera canadensis*

Bartram ex Marshall, *Menispermum canadense* L., *Nemopanthus canadensis* (Michx.) DC., *Populus ×canadensis* Moench, *Rhododendron canadense* (L.) Torr., *Rhus canadensis* Marshall, *Rubus canadensis* L., *Sambucus canadensis* L., *Shepherdia canadensis* (L.) Nutt., *Taxus canadensis* Marshall, *Tsuga canadensis* (L.) Carrière i *Vaccinium canadense* Kalm ex Richardson.

W czasach Lamacca, Linneusza, Loddigesa, Marshalla czy Michaux, określenie „kanadyjski” odnosiło się, rzecz jasna, do ówczesnej Kanady, a to przecież zupełnie inny byt geograficzny niż Kanada nam współczesna, górująca nad całym kontynentem i rozciągnięta od wschodu po zachód. Dawna Kanada to Nowa Francja, *La Nouvelle France*, istniejąca formalnie do roku 1763, w toponimicznej świadomości naturalistów – znacznie jednak dłużej. Na „naszym podwórku” Linde (1808) określił to na przykład, już właśnie *post factum*, krótko: *Kanada – nowa Francya, wielki kraj Ameryki połn.* I to była właśnie ta linneuszowska Kanada, to do niej płynęli, jako do ziem przysłowiowo obfitych i zasobnych, konkwistadorzy i uchodźcy z Europy. Z początku, w połowie XVI w., obejmowała tylko okolice Québecu, potem sięgnęła dalej, zajmując tereny całego północnego wschodu kontynentu, by w końcu rozciągać się z północy na południe, od Labradoru, przez Wielkie Jeziora, aż po ujście Mississippi i Zatokę Meksykańską (ryc. 1). Przeważająca część wymienionych wyżej drzew i krzewów pochodzi właśnie z ziem Nowej Francji i epitet *canadensis* należy

Ryc. 1. Kanada współczesna (linia kropkowana, bez Archipelagu Arktycznego) i *La Nouvelle France*, w czasach jej największej rozciągłości terytorialnej (linia przerywana).

Fig. 1. Present-day Canada (dotted line, the Arctic Archipelago omitted) and *La Nouvelle France*, at the time of its largest territorial expanse (broken line).

współcześnie z reguły oddawać po polsku słowem innym niż „kanadyjski”. Można na przykład używać, zachowując semantyczne bezpieczeństwo, określenia „amerykański”, niezbyt może dokładnego w tym przypadku, bo zbyt pojemnego, ale jednak nie prowadzącego do pomyłek w tej skali co użycie w tłumaczeniu słowa „kanadyjski”; czasem właściwe będzie określenie „appalaski”. Polskie współczesne słowo „kanadyjski”, oddające powszechnie rozumiany kontekst geograficzny, sprawdza się, z grubsza, jedynie w odniesieniu do kilku spośród wymienionych wyżej roślin, mianowicie jest właściwe dla *Diervilla canadensis* Willd. (= *D. lonicera* Mill.), *Lonicera canadensis* Bartram ex Marshall i *Rhododendron canadense* (L.) Torr. W przypadku powszechnie znanych mieszańców europejskich i amerykańskich topoli czarnych, wskazuje na ojczyznę jednej grupy rodziców, ale i ta ojczyzna, to przecież była Kanada ówczesna, a nie „nasza”, współczesna.

Ibericus to przykład epitetu gatunkowego, który jest dwuznacznym homonimem. Starorzyskie *Hiberia* to nazwa krainy kaukaskiej, położonej między Kolchidą a Albanią, co z grubsza odpowiada współczesnej nam Gruzji, ale równocześnie jest to, także starożytnie, greckie określenie *Ἰβηρία*, nazwa Hiszpanii, najpierw tylko jej części zamieszkałej przez Iberów właśnie, nad Ebrem (starorzyskie określenie tej rzeki to *Iberus*), później stosowane już dla całości tych ziem, zatem dla Półwyspu Iberyjskiego (Ziegler, Sontheimer 1979). Iberię kaukaską wspomina Horacy, w Epodzie 5, jako „żyzną Iberię”: *Hiberia ferax* [...] *herbasque quasi Iolcos atque Hiberia / mittit venerorum ferax* [...] ziola, co Jolkos rodzi i Hibera – / każde z nich srogą trucizną zawiera; Kwintus...2000, tłum. Lucjana Siemieńskiego].

Przykładem gatunku, który ma w nazwie epitet utworzony od *Hiberia*, jest *Lonicera iberica* M.Bieb., suchodrzew, który trzeba nazywać właśnie „perskim”, „kaukaskim”, „gruzińskim”, „zakaukaskim” – do wyboru. Najlepiej wybrać jak „najszerzej”, bo gatunek ten pochodzi właśnie z Zakaukazia i Persji, choć w pierwszym odruchu nasuwa się nam „iberyjski” czy „hiszpański”. Bieberstein (1808, s. 158) jako *locus classicus* podał: *Habitat in Iberiâ, in montibus saxosis circa Tiflin frequens* [Rośnie w Gruzji, **spotykany po skalistych górach w okolicach Tyflisu**; tłum., tu i dalej, JD]. Odnotować przy okazji warto, że terminy Zakaukazie (Transkaukazja) i Przedkaukazie ukazują nam kolonialny punkt widzenia rosyjskich imperatorów, spoglądających na Kaukaz od północy, podczas gdy równie uprawnione spojrzenie z drugiej strony, od Bosforu, Anatolii i Persji, dawałoby obraz i nazewnictwo – dokładnie odwrotne.

Ale już *Rubus ibericus* Sennen et T.S.Elias, to jeżyna „hiszpańska”, z epitetem opartym o *Ἰβηρία*, z rzeką Ebro w diagnozie; *locus classicus* określono jako *Hab. Burgos: Sta. Gadea del Cid Campeador, répandue le long de l'Ebre* [Stanowiska w prowincji Burgos: Santa Gadea del Cid Campeador, **ciągną się wzdłuż Ebru**] (Sennen 1928).

Wiodących na manowce epitetów, będących parami toponimów już nie identycznych, jak wyżej, ale bardzo do siebie podobnych (z formalnego punktu widzenia są to więc

parahomonimy), jest więcej. Trzeba się im przyglądać bacznie, bo mimo ludzaco zbliżonego brzmienia – ich desygnaty geograficzne są jednak zupełnie różne. Tu dwa przykłady:

Cantabricus to – kantabryjski, tycający regionu nad Zatoką Biskajską w północnej Hiszpanii (starorzyskie Cantabria); kilka wybranych przykładów z zakresu dendrologii to *Daboecia cantabrica* (Huds.) K.Koch, *Daphne cantabrica* Willk. (synonim *D. laureola* L.), *Quercus ×cantabrica* C.Vicioso, *Rosa cantabrica* Crép. (synonim *R. stylosa* Desv.), *Salix cantabrica* Rech.f. (synonim *S. bicolor* Ehrh. ex Willd.) i *Ulex cantabricus* Álv. Mart., Fern. Casado, Fern. Prieto, Nava et Vera. Ale bliźniaczy epitet **cantabrigiensis**, wskazuje już nie na Kantabrię, a na angielskie, słynne swym uniwersytetem, Cambridge, czyli – Cantabria; ta nazwa sięga czasów przedrzymskich, a wywodzi się od mostu na płycie, bagiennej rzece Cam, zwanej zresztą początkowo – Granta (Lutterer i in. 1976). Jako przykład mogą służyć – *Geranium ×cantabrigiense* P.F.Yeo, *Prunus cantabrigiensis* Stapf i *Rubus cantabrigiensis* A.L.Bull et A.C.Leslie; z tłumaczeniem epitetu na polski będą kłopoty, wprost od nazwy miasta niczego utworzyć nie sposób.

Albanus to wbrew intuicji określenie tycające współczesnego kaukaskiego Dagestanu, epitet dla dendrologa chyba nieistotny (mamy tu na przykład *Pulsatilla albana* (Stev.) Bercht. et J.Presl), słowo urobione od starożytniej, kaukaskiej Albanii, krainy nad M. Kaspijskim, nie zaś od kraju na Bałkanach, który oddajemy słowem **albanicus** (na przykład *Cistus albanicus* E.F.Warb. ex Heywood, synonim dla *C. sintenisii* Litard.). Pomyłki we właściwym stosowaniu tych dwu określeń zdarzają się nie tylko w tłumaczeniach, ale nawet w diagnozach; przykładem bałkański w rzeczywistości, a jednak opatrzony przez samego autora błędnym, bo „dagestańskim” – epitetem, *Thymus albanus* Heinr.Braun ex Wettst., współcześnie uważany zresztą za synonim dla *Th. praecox* subsp. *zygiformis* (Heinr.Braun ex Wettst.) Jalas.

Mediterraneus, mediterraneus, śródziemny, czyli leżący „pomiędzy ziemiami”, tylko sporadycznie odnosi się, jak może mylnie uważać współczesny Europejczyk, osaczony wszechobecną ofertą turystyczną, do wybrzeży Morza Śródziemnego, otoczonego lądem ze wszystkich stron. W nazwach roślin epitet „mediterraneus” nieczęsto jest odniesieniem do wybrzeży tego morza, rzadko ma więc znaczenie – śródziemnomorski, w którym to słowie-zbitce dominantę stanowi „morska” końcówka. Trzeba mieć się na baczności, bo oba powyższe epitety stosuje się, zgodnie z wyjściowym sensem słów, w pierwszym rzędzie właśnie do gatunków z interioru, z krain otoczonych innymi ziemiami, ulokowanych w samym centrum lądu.

Dobrym przykładem jest *Ranunculus mediterraneus* Griseb ex Schur, z samego serca lądowej Europy, opatrzony przez J. F. Schura w jego opisanie roślin Siedmiogrodu, Transylwanii, taką notką chorologiczną (nazwy miejscowości podaje w tłumaczeniu w kilku wariantach językowych, bo to kraina, jak często w tej części Europy, o wielonarodowej, nieprostej historii): ...häufig zwischen Kleinscheuern

und Salzburg; bei Klausenburg, Kolos und Apahida in der Mezöség [... często między Şura Mică (= Kleinscheuern, Kliischeiern, Kiscür) i Salzburgiem; w okolicach Cluj-Napoca (= Klausenburg, Kolos, Kolozsvár) i Apahida (= Bruckendorf) na Równinie Transylwańskiej (= Mezöség, Câmpia Transilvaniei)] (Schur 1866).

Innego rodzaju i to zupełnie niespodziewaną pułapkę zastawia na czytelnika epitet **tabernemontanus**. Nie zawsze jest to bowiem nazwa wprost i jedynie – odmiejscowa, choć faktycznie słowo ma czysto geograficzne znaczenie pierwotne. „Tabernemontana”, które oznacza górską (łac. *montanus*) tawernę, karczmę, zajazd czy wreszcie – gospodę przy trakcie, gdzie znajdowano odpoczynek, przepręgano zwierzęta, gdzie był czas na popas (łac. *taberna*, niem. Zabern, franc. taverne, alzackie zaware), jest to zarazem określenie – Nadrenii-Palatinatu (Backer 1936, Genaust 1996). I tu właśnie tkwi zasadzka, której przyczyny trzeba szukać w dawnym zwyczaju latynizowania nazwisk i zawołań, powszechnym wśród uczonych naturalistów zwłaszcza w wieku XVI i XVII, kiedy używano nobilitujących, bo pozostających w zgodzie z językiem nauki i drukowanych dzieł, wersji swych nazwisk – Bauhinus, Clusius, Dodonæus, Tabernemontanus czy Tragus. Niemiecki uczyony, lekarz i botanik, Jakob Theodor Müller, inaczej – Jakob Theodor von Bergzabern (1522–1590), autor jednego z wielkich ówczesnych herbarzy, *Neuw vollkommentlich Kreuterbuch mit Schönen und künstlichen Figuren* [etc.], którego ilustracje wydano we Frankfurcie nad Menem, w 1590 r., jako osobny druk – słynne *Eicones Plantarum*, urodził się w miasteczku Bergzabern w Nadrenii, czyli w „górskiej karczmie”, i od nazwy tej miejscowości – znany był i jest jako Tabernemontanus.

Rośliny z Nadrenii i okolic, opatrzone w nazwie epitetem *tabernemontani* (*Potentilla tabernaemontani* Asch. czy *Schoenoplectus tabernaemontani* (C.C.Gmel.) Pallas), możemy śmiało nazywać – nadreńskimi itp., ale inne, pochodzące ze stron odległych od Nadrenii i których identycznie brzmiące epitety gatunkowe nie są toponimami a eponimami (!), czczącymi postać Tabernemontana, muszą oczywiście nosić w językach nowożytnych inne określenia, najprościej i w zgodzie z zamysłem autorów tych nazw – nazwisko Müllera czy Tabernemontana. I tak jest w przypadku nazwy rodzajowej **Tabernemontana** i epitetu **tabernemontanus**, w odniesieniu do amerykańskiego gatunku *Amsonia tabernaemontana*, opisanego przez Tomasza Waltera (Walter 1788, s. 97) w pierwszej drukowanej florze z obszaru Ameryki Północnej – *Flora caroliniana* (wcześniej, w 1762 r., jako *Tabernaemontana Amsonia* u Linneusza; w obu przypadkach nazwa jest zestawiona z dwu eponimów). Walterowski epitet, a wcześniej – Linneuszowska nazwa rodzaju (obaj botanicy prowadzili w tej kwestii jakby „lustrzaną” grę!), czciła J. Th. Müllera, nie odnosząc się do pierwotnego sensu „zawołania”, do górskiej oberży czy karczmy, ani do niemieckiej Nadrenii. Linneusz (Linnaeus 1762, ss. 308–309) opisał zresztą cztery gatunki *Tabernaemontana*, wszystkie pozaeuropejskie, trzy z Azji i jeden z Ameryki Północnej.

Literatura

- BACKER C.A. 1936. Verklarend Woordenboek der wetenschappelijke Namen [etc.]. P. Noordhoff n.v. & Visser & Co, Groningen–Batavia.
- BIEBERSTEIN F. Marschall a [...] 1808. Flora taurico-caucasica exhibens stirpes phaenogamas, in Chersoneso taurica et regionibus Caucasicis sponte crescentes, auctore [...], 1. Typis Academicis, Charkouiae.
- DOLATOWSKI J. 2016. Epitety gatunkowe *ambiguus*, *fallax*, *ignotus*, i podobne. Rocznik Polskiego Towarzystwa Dendrologicznego 64: 83–85.
- GENAUST H. 1996. Etymologisches Wörterbuch der botanischen Pflanzennamen. Dritte, vollst. überarbeitete u. erweiterte Aufl. Birkhäuser Verlag, Basel–Boston–Berlin.
- IPNI The International Plant Names Index. <http://www.ipni.org/ipni/idPlantNameSearch.do>. [data dostępu 3.09.2016].
- KWINTUS HORACJUSZ FLAKKUS / Quinti Horati Flacci (Jurewicz O. red.) 2000. Dzieła wszystkie / Opera omnia, 1. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
- LINDE S.B. 1808. Słownik języka polskiego, przez [...], 2. U Autora, Warszawa.
- LINNAEUS C. 1762. Caroli Linnaei [...] Species plantarum, exhibentes [etc.] Tomus I [...] editio secunda, aucta. Impensis Direct. Laurentii Salvii, Holmiae.
- LUTTERER I., KROPÁČEK L., HUŇÁČEK V. 1976. Původ zeměpisných jmen. Mladá Fronta, Praha.
- SCHUR J.F. 1866. Enumeratio plantarum Transsilvaniae [:] exhibens [:] stirpes phanerogamas sponte crescentes [etc.]. Apud Guilielmum Braumüller, Vindobonae.
- SENNEN H. 1928. Plantes d’Espagne N.º 4658. Boletín de la Sociedad Ibérica de Ciencias Naturales 26(9) (9–10): 185–186.
- STEARNS W.T. 1992. Botanical Latin [:] History, Grammar, Syntax [etc.]. 4th edition. David & Charles Publishers, Newton Abbot, Devon.
- The Plant List. A working list of all plant species. <http://www.theplantlist.org/tp11/search>. [data dostępu 3.09.2016].
- WALTER Th. 1788. Flora caroliniana, secundum systema vegetabilium perillustris Linnaei digesta [etc.]. J. Fraser, Londini.
- ZIEGLER K., SONTHEIMER W. (bearbeitet u. herausgegeben von...) 1979. Der kleine Pauly [:] Lexikon der Antike, 2. Deutscher Taschenbuch Verlag, München.